به یمن فیض بخشی چمن آرائی گلستان سخن و کان درر این نسخه

فرهنگ زیبا که در آئینهٔ الفاظش پرتو معانی لغوی و اصطلاحی بوستان سعدی جلوه گر است مسمی

فرهنگ بوستان صحیح

از تالیف صدرنشین انجمن علم و فن شیوا زبان ادادان سخن جناب سید ابن حسن [illegible] عمدان مطبع

در مطبع نامی منشی نولکشور واقع کانپور مزین بطبع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

عندلیب خامه در بوستان ستایش بهار آفرینی زمزمه پرداز ست که بتسیر آبی ابر رحمتش چار چمن گیهان سرسبز و ریان ست. و از بهار نگار رنگ گلستان جهان با اهتزاز نسائم افضالش شگفته و خندان که عیت هزار داستان قلم در تکلم از نعت گل نورس حدیقه جاوید بهار رسالت نغمه ساز ست که گلشن دین مبین از هوای هدایتش با صد خرمی سرسبز رنگ و انداز آزین پس هیچمیرز نا بلد از کوچه علم و فن سراپا تر دامن حبیب ابن حسن عفا ذنوبه الغفار ذوالمنن که از مدتی دراز (یعنی از ۱۸۶۴ء عیسوی تا ۱۸۹۸ء عیسوی) در ظل عواطف مربیانه قدردان علم و اهل علم منبع اخلاق و حلم سرو بوستان فتوت شمشاد ریاض مروت. در ثمین بحر فراست. مهر منیر سپهر ریاست حق نیوش انصاف پسند صافی دل صاحب همت و حوصله ارجمند ذی جاه و والا دستگاه نامی و نامور مشهور جناب مستطاب **منشی نولکشور صاحب** دام اقباله با عزاز روز بسر می برم. اکنون که عمرم افزود از شصت و پنج سالگی رسیده بنظر پیرانه سری بعنایت خاص افتخار اندوختم که بلاقید هر آنچه خدمتی از دست و زبانم سر بر آید از راه ترحم خاوندانه بمعرض معارضه نی افتد شکر نعمای اعزاز بخشی بیرون از حد قیاس ست که بجا آرم اندرینحالت خواستم که سوای انجامدهی کارهای متفرقه مطبع اوقات خود را بقدر طاقت بشری رایگان ندهم و بکاری بسپارم بالجمله هنگامیکه فرصت دست میدهد بتلفیق و تدوین کتابی اشتغال میدارم چنانچه فرهنگ سکندرنامه ست که قبل ازین بطبع رسیده و فی الحال همین **فرهنگ بوستان سعدی** را بمثابه که فرهنگ گلستان مؤلفه جنید عبدالله الموسوی ست ترتیب آما بینهما فرق اینقدر هست که دران بریک معنی هر لفظ اکتفا کرده و درین بمعانی متعدده حسب گنجایش مقام آورده و دیگر اینکه دران عبارت نظم و نثر عربی را تقدیم جائز داشته که زیاده تر بود و درین اشعار و جزو اشعار عربی را با ترجمه مو غز نمودم که کمتر بود لاریب و بهچو فرهنگهای قلیل الحجم کثیر النفع برای عامه معلمین و مدرسین و هم برای متعلمین و متحصلین مدارس سودمند بسیار ست که باو بی توجه بروی مقصود می بینند و زحمت تلاش و تفحص حواشی و شروح نمیکشند و اندرین فرهنگ معانی مشکله و متعارفه هر لفظ را هم نوشته ام که هرکس بقدر استعداد خود فائده بردارد حالا وقت دعا خواستن ست دست بدعا برداشتن خدایا تا دیرگاه مطبع را در سایه عنایات خویش کامیاب دارا و بمنه و کرمه تا زیم دنیا طلبی را از من خراب فراموش کن

باب الف ممدوده و مقصوره بترتیب حروف تهجی با رعایت حرف اول و ثانی

الف ممدوده

آب از دیده پاک کردن کنایه از تسلی دادن و مهربانی کردن
آب بردن بردن رونق بردن
آب چشم - اشک -
آبگینه - شیشه -
آبق - گریزان -
آذر - آتش و نار -
آرامگاه - جای راحت
آز - طمع و حرص -
آزمند - صاحب حرص
آسیب - صدمه و گزند
آستین افشاندن - کنایه از عطا و بخشش کردن -
آستر - ضد ابره -
آغوش - کنار
آشتی - صلح و مخالطت
آشفتن - برهم و غضبناک شدن -
آفتاب بکوه رفتن - کنایه از آخر زندگانی و دولت کامرانی
آفاق - گرداگرد - عالم
آگندن - پر کردن
آلا - جمع الا نعمت و نکوئی
آماجگاه - کنایه مراد و شاه نشین
آماج - هدف و نشانه -
آوازه - کنایه از شهرت
آهو - عیب و جانورے
آهیختن - شمشیر از نیام کشیدن
آیین - طرز عادت -

الف مقصوره

ابلیس - ناامید از رحمت خدا و نام شیطان
ابن السبیل - کنایه از مسافر
ابوذر سرجی نام شطرنج بازی مکاره در فصاحت و بلاغت المثل
ابدال - گروهی از اولیاء الله
ابرو بهم درکشیدن ناخوش شدن
ابل - شتران جمعیکه واحد ش نبود
اتابک - ادب آموز و خطاب بادشاه شیراز -
ادیم زمین - روے زمین
ادراک - دریافتن چیز غیر محسوس
ادهم - اسپ سیاه رنگ
ادرار - روزینه و وظیفه
ارمغان - تحفه و سوغات
ارچه مخفف اگرچه حرف شرط منفصله
اردبیل - نام سبز آرستین و نام شهری از آذربایجان
اردیبهشت - نام ماه بهار
از پا درآمدن کنایه از افتادن
ازدحام - هجوم و انبوهی آمدن
ازرق - کبود نیلگون
اسرار - رازها -
اسپ راپی کردن قوائم او بریدن
اسیر - بغارت گرفته شده
استخوان - نام سلاح جنگیان
اسفندیار - نام پهلوان
استوار - محکم -
استعانت - مدد خواستن
استار - نام کتاب زرتشت
استیلا - غالب شدن -
اصل - بیخ -
اصم - کر و ناشنوا -
اعزاز - عزت و رونق دادن
افسوس - طنز و بازی و ذرائت تمسخر
افطار - روزه کشادن
افواه - جمع فوه بمعنی دهن مجاز آ بسبب شهرت مستعمل فم بفتح فا بدل آن
اقصی - اطراف و دورتر
اقلیدس - نام کتابست که بنام مصنف شهرت گرفته بمعنی کلید هندسه
اقبیل - اماله اقبال -
اقطاع - مراد جاگیر -
الوند - نام کوهی بلند بنواحی همدان
الپ ارسلان - صلطان الب ارسلان نام یکی از سلاطین سلجوقیه -
الف - هزار -
التهاب - شعله زن شدن آتش
املا اصطلاح بمعنی رسم الخط است و نوشتن ترکیب حسب حرف موافق قاعده -
امل - امید -
انجیل - نام کتاب آسمانی که بر عیسی نازل شده
انگه - مخفف آنگاه آن وقت -
اندام - جسم و تن
انگار - بمعنی تصور کردن
انبان - خرجین -
انباز - شریک و همتا -
انگشت - بر حرف نهادن - عیب گیری کردن -
انگشت پیچیدن - کنایه از شمار کردن
انبوب - میان بندهای نے

اندرز - نصیحت و پند -
انار - ظرف آب -
انگشت کوچک بعربی خنصر
اَوج - بلندی -

اوژن افگندن -
اوباش - فرومایہ
اُوی - بجای او -
اَہرمن یعنی دیو و شیطان

ایست - امر ایستادن
ایوان - کاخ و دالان ہای شاہان
ایثار - داد و دہش -
اینک تصغیر این اسم اشارہ

ایزد - نام خدا تعالے
ایمن امان و آمن امان یابندہ
ایدر - بمعنی اکنون
ایاب - بازگشت -

باب بای موحدہ تازیہ

بالا و پست - مراد آسمان و زمین
بالا و شیب - آسمان و زمین
بالا - قد -
باز - جانور ی شکاری -
بال - بازو و مردم و پر مرغ
بازارگان - خرید و فروخت
کنندگان بازار -
باج - خراج -
باختر - مغرب و ہم مشرق -
بامدادان مزید علیہ بامداد صبح
بارگاہ - جای بار دادن شاہان
و نوعی از خیمہ ہای سلاطین
بالیس - بدل و الیس
بادست - تہیدست
بازو کشادن مستعد شدن
باری بمعنی قلت قبول مستعمل
بادپای کنایہ از سریع السیر
بالوعہ - جای رفتن آب در کارخانہ
بادسنج - بیہودہ گو

بابای کوہی - نام بزرگی
کہ دائما کوہ نشین بود
بخیل - ممسک -
بخیہ بر روی کار افتادن
کنایہ از فاش شدن راز
بدگہر - بد اصل -
بدر - ماہ چہاردہ شبہ
بدزہرہ ترسناک و کنایہ بزدلی
بُد - مخفف بود
بدسگال
بدیع - نادر و نو پیدا
بذل - خرج و در باختن
بذلہ بمعنی لطیفہ
بَری - پاک بی عیب
بر - کنار و بغل و سینہ و ثمر
برخیدہ زن جوان پستان آن
برنشست - سوار شد -
برومند - کامیاب
برگشتہ برہم و درہم شدہ

برشدن - بلند شدن
برہ بچہ گوسپند
برگ اسباب جمعیت و سامان
برخ - بارہ و حصہ و بہرہ
برخی - بمعنی فدا کی مشہور
و بروزن ذرخی بمعنی فدیہ و قربانی
برنا - جوان -
برجاس نشانہ تیر وغیرہ
برروی کار - ظاہر
برزن - کوچہ
بزرگی از سر نہادن عجز ظاہر کردن
بر بیز قلم آوردن تصرف و حکم فرمودن
بسیچ - ساختگی و قصد -
بسی بر نیاید آمدی نگذشت
بسند - کافی -
بشیر - مژدہ دہندہ
بصیر - بینا و دانا -
بصرہ - نام شہری از عراق
بضاعت - مال اسباب

بط - مرغابی -
بغداد - در اصل باغ داد بود
انتساب بانوشیروان حالا نام شہری
بقال - در عام لغت عرب غلہ فروش
ست و در اصل بمعنی ترہ فروش
بقعہ - جای و سرای و خانہ -
بقراط - نام حکیم یونانی حلیف سکندر
بکم - گنگ -
بلغ بر نہادن اسراف کردن
بلاغت - ایراد کلام مقتضای مقام
بلبلانہ - ابالو بلانہ مانند بلبل
بیم - ترس و خوف -
بم - تار سطبر ساز کہ آواز بلند دہد
بنگاہ - خیمہ -
بُن - بیخ -
بنی فاطمہ - اولاد حضرت فاطمہ
بلہوس - بسیار ہوس -
بول - شاشہ -
بوم - سرزمین -

بوالہوس حریص و آزمند
بہرہ - حصہ و نصیب
بہل - بگذار
بہ - بہی - سفرجل -
بہمن - نام اردشیر پسر
اسفندیار بادشاہ ایران

بہرام - نام شاہ عراق
بہلول - مرد خندان ہر دو
پیشوای قوم و نام عارفی
بہائم - چارپایان
بیداد - ستم و ظلم
بینوا - مفلس و بیسامان

بی برگ - بی ساز و سامان
بیوہ - زن شوہر مردہ
بیماری رشتہ - ہندی نارو
بیدق - پیادۂ شطرنج
بیت المقدس - نام
مسجدی در شام بنا کردہ

حضرت داؤد علیہ السلام
بیالک - پیکان و شاخہ تیر
بیل - تیز پیکان تیر مانند
بیل کہ آلۂ آہنی سر پہن باشد
بیور - دہ ہزار -
بیژن - نام پسر گیو پہلوان

باب بای فارسی

پایگاہ - مرتبہ و قدرت
پایندہ - دائم قائم -
پاس - نگہبانی -
پارسا - پرہیزگار -
پایاب - ہندی تھاہ پانی کی
پای از جا بردن قدرت
و منزلت افگندن -
پاسبان - چوکیدار
پام - مبدل فام رنگ
پالہنگ - مخفف پالاہنگ
ہندی باگڈور -
پرنیان - حریر دیبای چینی منقش

پرتاب کردن تیر انداختن تیر
پرتو - سایہ و نور
پرخاش - جنگ و خصومت
پردہ دریدن - از فاش کردن
پرویزن - ہندی چھلنی
پریشیدہ - مرادف پراگندہ
پزشک - طبیب معالج چارپایان
پشت کس کنایہ از ذات
پشیز - پول و ریزۂ تنگ از
زر و سیم و مس وغیرہ
پشت نمودن کنایہ از گریختن
پگاہ - اول صبح -

پل - جسر کہ بر رود ہا بندند
پلنگ - ہندی چیتا جانور
پلارک - شمشیر جوہردار
پنجہ - مخفف پنجاہ
پوزش - عذر و معذرت
آوردن -
پویہ - رفتار متوسط -
پوئیدہ - تیزگام -
پوشیدہ چشم کنایہ از نابینا
پوستین دریدن عیب جوئی کردن
پوست کاویدن -
کنایہ از افشای راز کردن

پہن کردن - فراخ کردن
پی - قدم -
پیر مرید شیخ با ارادت
پیرایہ - آرائش و زیور
پیکر - شکل و صورت
پیکار - جنگ و جدال
پیلتن - مراد قوی -
پیمان - عہد و شرط
پیشرو و مقدمہ ہراول -
پیل - توشہ دان چرمین کہ بر اسب بندند
پیغولہ - گوشہ
پیس - مرض داغ سفید

باب تای مثناۃ فوقانی

تاریخ - وقت -
تایید - مدد کردن -
تامل فکر و باخود کار اندیشیدن

تاجیک - عجمی غیر ترک
تاوان - نقصان و قصور
تاراج - غارت نمودن یکدیگر جدا کردن

تاریخ عمرو رای تاریخ
عمرو لیث بانی شیراز
تابوت - صندوق -

تبسم - خندہ دندان نما -
تبار - خویشاوندان -
تبر - آلہ حرب -

تبریز۔ نام شہر بنا کردہ زبیدہ خاتون
تبجیل۔ تعظیم کردن۔
تتار۔ نام شہری از ترکستان
تتر۔ مخلف تتار۔
تحمل۔ بردباری کردن۔
تحول۔ جدا کردن و تغیر
تدریج۔ آہستگی کردن۔
تربت۔ خاک قبر
ترک۔ نقیض تاجیک۔
تریاک۔ دوای دافع سم
ترش روی۔ مراد بدخلق۔
تره۔ رستنی که سبزه اش خورند
ترابد۔ ترشح میکند۔
تسبیح۔ خدا را بپاکی یاد کردن
و سبحان اللہ گفتن۔
تشریف۔ در عرف بمعنی خلعت
تشنیع۔ سرزنش کردن۔

تصحیف۔ تبدیل با ختلاف نقط
تضرع۔ زاری کردن۔
تطاول۔ دست درازی کردن
تظلم۔ فریاد کردن
تعنت۔ عیب جوئی و رنج دادن
تعلل۔ بہانہ انگیختن
تفنگ۔ نوعی از تیر لی کمان
تکابن۔ زبان۔
تفو۔ آب دہن۔
تقسیم ران۔ مراد واعظ
تف سینہ۔ حرارت سینہ
تفقد۔ مہربانی۔
تقلید۔ پیروی کردن۔
تکلف۔ رنج برخود نہادن
و چیزی ظاہر کردن که
درحقیقت نباشد۔
تکلہ نام بادشاہ سوم از

اتابکان شیراز بن زنگی
تکاپوی۔ دوا دوش آمد و شد
تکش۔ نام پادشاہی۔
تگ۔ دویدن قدم۔
تگرگ۔ ژالہ۔
تل۔ ریگ پشتہ و تودہ خاک
تلف۔ رایگان۔
تلبیس۔ مکر و فریب۔
تمکین۔ بمعنی عزت مستعمل
تمتع۔ برخورداری یافتن
تمثال۔ صورت۔
تنگ ترکان۔ مراد ملک ترکان
تنگنای۔ کوچہ تنگ
تنعم۔ بناز پروردہ شدن
تنگ دل۔ غرم دل
تنگدل
توقیع۔ نامہ را نشان کردن

تولی۔ دوستی کردن
تواضع۔ فروتنی۔
توفیق۔ مراد زیادت۔
توقع۔ امید داشتن
توقیر و تواقیر۔ عزت دادن
توفیر۔ افزونی۔
توبیخ۔ تنبیہ۔
تہدید۔ سرزنش و زجر
تہمت۔ گمان دروغ
بسکون ثانی۔
تہور۔ دلیری کردن۔
تہلیل۔ لا الہ الا اللہ گفتن
تیہ۔ بیابان۔
تیر دار۔ امان دادہ شدہ
تیماری۔ غمخواری۔
تیر ترکش ریختن
تیر۔ نام ماہ خزان۔

باب ثای مثلثہ

ثریا۔ پروین و آن شش ستارہ
است متصل بہدیگر بر فلک
ہشتم

ثری۔ خاک نمناک و زیر زمین هفتم
ثعبان۔ مار بزرگ و اژدہای
کوچک۔

ثقب۔ بالضم سوراخہا
جمع ثقبہ۔
ثمرہ۔ بار درخت و مال و زر و نتیجہ

ثوابت۔ ستارگان
غیر متحرک که حرکت بذات خود
نداشتہ باشد۔

باب جیم تازی

جای انگشت نہادن۔ جای خطا و عیب گرفتن

جاہ۔ مرتبہ۔

جاوید۔ جاویدان آینده

جادہ۔ راہ کشادہ۔

جان و هوش بودن تحد بودن
جاسوس - پوشیده خبر رسا -
جام گیتی نما - پیاله کنایه از دل
جدال - بحث و خصومت -
جراحت - زخم رسیده -
جرم - گناه -
جسم - جسم و تن
جسته - باز جانوری شکاری
جسر - پل آب
جسد - تن و جسم
جعده - موی مرغول -
جفا گستر - ستمگار و ظالم
جفا پیشه - ظالم -
جفت - خمیده و کج -
جلال - صفات باطنی
جلاب - بسیار کشنده -
جل - پوشش ستوران و معرب
گل از هر درخت -
جلال - صفات ظاهری
جمیل - نیکو و حسین
جمشید - نام شاهی حکیم پیشه
جم - همان جمشید -
جنایت - گناه -
جور - ظلم -
جولان - دوانیدگی اسپ
جوزا - نام برجی در سپهر
جو فروش گندم نما - کنایه
از محیل و دغاباز
جوع - گرسنگی -
جوشن - نوعی از لباس جنگ
نیز زره ست و بمعنی زره نیز آمده
جوارح - اعضای آدمی -
جهان - مبدل گیان کر
مخفف گیهان است -
جهد - مشقت -
جهول - سخت نادان
جهود
جیش - لشکر -

باب جیم فارسی

چاشت - طعام صبح -
چاوش - نقیب -
چاپلوسی - خوشامد چرب زبانی
چالش - خرامش
چرخ - هر چیز حرکت دوری
کننده و شکل چرخ دولاب چنبره
چرده - بمعنی رنگ مگر این لفظ
با لفظ سیاه مستعمل و رنگ
و پوست روی آدمی -
چشم بر هم زدن طرفة العین
چشم داشتن - امید داشتن
چشمار و صورتیکه برای دفع
چشم بد برگشت زار سازند
چغد - بوم -
چگل شهری از ترکستان خوبان خیز
چمیدن بمعنی خرامیدن
چنو مخفف چون او
چنبر - حلقه و دائره محیط
و مراد اینجا گرفتاری -
چندلا بمعنی چندتا -
چوبه - مراد اینجا تیر
چوبک زدن - نقاره نواز
چهر - مخفف چهره -
چه - مخفف چاه -

باب حای حطی

حامل وحی - کنایه از جبرئیل
حانوت - دکان -
حالی - همانوقت
حاتم - نام مردی در سخاوت
و جوانمردی شهره آفاق
حبل - رسن
حبوب - جمع حب بمعنی دانه
حجاج - بن یوسف ثقفی -
نام بادشاهی ستمگار
حجاج - جمع حاج حج کننده
حجاز - نام زمینی در عرب
میان مکه و مدینه و طائف
و دیگر شهرها در میان نجد و تهامه
حجت - دلیل -
حجیز - اهل حجاز مکه و مدینه
حدی - سرودی که شتربانان
سرایند و شتران بدان
مست می شوند -
حد نهایت - نهایت و کمال
حذر - ترس و اندیشه

حرف - معامله و کسب کردن
حِرف - بالکسر صنعت
حریر - پارچه ابریشم بافت
خُراق - پارچه کهنه که بدان آتش
افروزند و چیزیکه آتش
در وگیرند -
حرف گیر - عیب گیر -
حرم - مشکوی خانه
حرز - نگاه بانی و حفظ
حرب - جنگ کارزار -

حَرُون - اسپ سرکش
حِرباَ - ہندی گرگٹ -
حسیب - امالہ حساب
حسود - بدخواه -
حسرت - افسوس و دریغ -
حسک - خار چار پہلو ہندی
گوکھرو -
حسام - تیغ -
حَسیس - گیاه خشک -
حشو - آگندن و بمعنی عیب

حصار - قلعه -
حضر - ضد سفر -
حطب - ہیزم
عمرو بن عبد العزیز - نام
بادشاہی از خلفای بنی امیّه
حکیم - دانا استوار کار
حکایت - نقل -
حِلم - بردباری و آہستگی
حُلّه - لباس فاخره و جامه بہشتی
حلقوم - نای گلو -

حلقه بر در زدن - کنایه از
فتح الباب کردن باشد -
حلقه در گوش مطیع و فرمانبردار
حمّام - گرمابه -
حَمام - کبوتر -
حمول
حوصله - در فارسی کنایه از ہمت
حَیّ - نام از نامهای باری تعالی
حیف - ظلم و افسوس -
حیات - زندگی -

باب خای معجمه

خاصان - مراد اولیا و انبیا
خانی - حوض کوچک و چشمه آب
و قسمی از زر مسکوک رائج در توران -
خائن العین - دزدیده نگاه
خاشاک - گیاه ریزه -
خاطر پریش - اسم فاعل ترکیبی
ای پریشان کننده خاطر
خاک - نام مقام -
خایسک - مطرقه ہندی ہتوڑه
خام - آچرم و بمعنی ریسمان
و کمند ہم -
خامش - مخفف خاموش
خبیر - خبردار -

خبیث - بد باطن -
خبث - بد باطنی -
خجل - شرمنده و نادم
خداوندگار - مرکب بمعنی صاحب
خدیو - خداوند و بادشاه
خدم - چاکران -
خد - رخسار -
خرد - ریزه ریزه -
خرام - امر از خرامیدن
خرمن
خرابات - شرابخانه
خراب - ویران -
خرده - ریزه چیز و بمعنی نکته و عیب

خرقه - لباس درویشان
خردل - ہندی رائی
خرزہره - ہندی کنیر درختی
خرمهره - ہندی کوڑی
خروس - نر ماکیان -
خرچنگ - سرطان ہندی کیکڑه
خزان - موسم برگ ریز
خسرو - نام پسر ہرمز پسر نوشیروان
خسپیدن - خواب کردن
خساست
خسروان عجم - اشاره ضحاک
فریدون و جمشید وغیره
خِست - بخل و امساک

خشت - نیزه کوچک
خشکسال - سال قحط
خشم - غصه و غضب -
خصم - عدو و دشمن -
خضاب - نیلی که بر موی کشند
خُطوه - گام و قدم
خفرق - زشت رو -
خفقان - تیز اگندن و حیلته
خلیل - دوست و لقب حضرت ابراہیم
خُلق - نیک خوئی -
خلف - فرزند شایسته
خلافت - جانشینی و تسلط
بر تمام پادشاہان اسلام

خلوت - تنهائی
خلاص - رستگاری -
خلد - بهشت -
خلق - کهنه -
خلال - کنایه از باریکی نزار
خنک - سرد و خوش -
خنده زیرلبی - تبسم
خوان یغما و خوان کرم -

خوان فراز کردن و صلای عام
خواجه بعث و نشر - کنایه از
محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم
و بعث و نشر روز رستخیز که قیامت
باشد -
خوان گاه - لنگر خانه -
خوشیدن - خشک شدن -
خون خوردن - غم خوردن -

و مشقت کشیدن -
خور - آفتاب - مهر آسمان
خوید - علف جو نارسیده
خوارزم - نام شهری از ترکستان
و هم والی آنرا میگویند
خوض - در آب در آمدن
بفکر رفتن -
خواندن - طلب کردن

خیر - نیکوئی -
خیل - گله اسپان و گروه سواران
خیانت - دغل و ناراستی
خیره رو - بی شرم گستاخ بیحیا
خیره - بیحیا و متحیر
خیال - پندار و صورتیکه
در آب و آئینه نمایان گردد و خواب
دیده شود و در بیداری -

باب دال مهمله

دارا - دارنده و نام پادشاه
مشهور ملک ایران -
داعی - خواهنده و نگاه دارنده
دار السلام - بهشت -
داور - حاکم عادل مراد خدا
داد خواه - فریادی
دانگ - ششم حصه درم -
دام - جانور وحشی غیر درنده
مانند آهو وغیره -
داؤد طائی شیخ ابو سلیمان
بن نصیر داؤد طائی از کبرای
مشائخ -
دجله نام رودی زیر بغداد و مجاز
هر رود را هم گویند -
دخمه - گورستان گبران -

دختر خانه - دختریکه نکاحش هنوز نشده باشد
دخت - ترخیم دختر -
دد - چارپایه درنده -
دریای خون - کنایه از دریای
عشق الهی -
درود - رحمت خدا
دریغ - تاسف -
دریوزه - گدائی -
در مکنون - در یتیم بیش بها
در پای افگندن - کنایه
از اهمال و تعطیل کردن -
درشت - سخت و گران -
درخورد - لائق و سزاوار
درنگ - تاخیر -
درگل فروماندن - عاجز شدن

درست - بمعنی اشرفی و تمام
و غیر ناقص -
در زرق زدن - کنایه به پوشیدن
و معیشت خود سرگرم شدن
درغله - وسط غله -
دراج - بمعنی تیتر جانورے
دربند - نام شهر قریب شروان
و نیز فاصله میان دو ولایت
درج - نامه و کتاب -
درزن - سوزن -
دست دادن - میسر شدن
و بیعت کردن -
دست رس - قدرت -
دست بر خدا - کنایه از استغاثه
دستار بند - مراد علما و فضلا

دست در خون داشتن -
کنایه از سعی کردن در کشتن -
دست بر لب گرفتن

دستگاه - قدرت و دسترس
دست بدندان گزیدن
کنایه از پشیمانی و حسرت بردن
و افسوس خوردن -
دست یافتن - قابو یافتن -
و غالب آمدن -
دست بداشتن - کنایه از
عفو کردن -
دست چیره - غالب و مستولی
دستان - مکر و حیله
دست از دامن داشتن -

کنایه از رها کردن
دست از کار داشتن کنایه
از ترک خدمت کردن۔
دست از هم دادن متفرق شدن
دست رنج - مزد دست۔
دست در قلیه کردن کنایه
از قلتبانی و قحبه گری
دست برد - کنایه از تحیر و
پشیمان۔
دستور - وزیر۔
دشنه - خنجر۔
دشخوار - دشوار۔
دغل - دغاباز۔
دکه - دکان و زمین هموار۔
دکان معروف که حانوت است
و در فارسی بتخفیف مستعمل
دل افگار - دل خسته۔
دُل - هندی ڈول

دلق - پشمینه کهنه درویشان
دلدل - نام خچری سفید
مائل بسیاهی۔
دم در کشیدن خاموش شدن
دمع - اشک و آب چشم
دمادم - دم بدم
دمشق - نام شهری تختگاه شام
دمار - هلاکی۔
دم بی قدم - مراد قول بی فعل
دنبال - پس چیزی یعنی عقب و دم حیوانات
دندان تیز کردن - کنایه
طمع کردن و کینه نمودن۔
دنیاپرست - بخیل۔
دندان بر یز خاییدن۔
کنایه از گفتن سخن ناشی بر عداوت
دندان بکام بردن - کنایه
از کامیاب شدن۔
دو کون - مراد دنیا و آخرت

دونیم - دو پاره۔
دوک - آهنی دراز که در آن ریسمان پیچند
دوش - شب گذشته
دواب - عرفا بمعنی ستور
دور - زمانه۔
دویست - دو صد۔
دولاب - چرخ آبکشی از چاه
دوده - خاندان۔
دوستکام - آنکه کار غیر بمراد او دوستان شد
دوان - مزید علیه دو
دوشاب - شیره خرمای پخته
دهشت - تحیر و رفتن عقل
دهل - هندی ڈھول
دهقان - ساکن و رئیس قریه
دهی - زمیندار۔
ده مرده گوی - پرگوی
و ژاژخای۔
ده خدای - صاحب قریه

دیوان - کچهری۔
دیو مرید - کنایه از شیطان
سرکش و متمرد۔
دیریاز - زمانه دراز۔
دیوان نهادن - عدالت
کردن۔
دیهیم - تاج بادشاهی
دیو سفید - نام پهلوانی
مازندرانی و کنایه از دیو قوی
سرکش۔
دیگدان سر - کنایه از فرد بخیل
دی - روز و شب گذشته
دی - نام ماه بهار۔
دیر - بت خانه۔
دیار - صاحب دار۔
دیس - کلمه تشبیه بمعنی مانند
چون خور دیس ای مانند آفتاب
و حور دیس ای مانند حور۔

باب ذال معجمه

ذیل - دامن۔
ذل - ذلت و خواری
ذوالنون مصری نام عارف کامل
ذقن - زنخدان۔

باب رای مهمله

راعی - شبان
راحله - منزلگاه
راغ - صحرا و دشت و مرغزار
و دامن کوه۔

ربع - منزل۔
رجا - امید۔
رجیم - رانده درگاه خدا
رحم - زهدان بچه دان۔

رحمت - مهربانی و مغفرت
رحیل - کوچ
رخنه - کنایه از عیب۔
رخام - سنگ سفید نرم

رز - درخت انگور
رسید - بمعنی رسیدن۔
رسل - جمع رسول پیغمبر
رسم - آئین۔

رست - از رسیدن -
رشتوش - پارہ از حق خود
کہ بکار سازی بکسی دہند -
رطب - خرمای تر -
رعد - آواز یا نام فرشتہ -
رفعت - بلندی -
رفع دیوانی - کنایہ از حساب
دیوانی -
رفق - نرمی -

رقص - پای کوب -
رکیب - امالہ رکاب معروف
رگ زن - فصاد -
رمق - بقیہ جان -
رمال - جمع رمل بمعنی ریگ -
روان - مجازاً بمعنی روح
رو امید و بیم - مراد روز
قیامت -
روئین - ہندی اشد ہات

روشن ضمیر - روشندل
رود - فرزند -
رودبار - نام شہری درمیان
گیلان و قزوین -
روشن قیاس - صاحب فراست
روستائی - دہقان -
روی زرد - کنایہ از شرمندہ
و ترسناک -
روضہ - سبزہ زار -

روبہ ہندی - لومڑی جانور
روسیہ کردن - چیزی بجبیں شدن
روزگاران - مزید علیہ روزگار
رہی - غلام و بندہ
ریش - زخم -
ریاست - مہتری و سرداری
ریسمان دراز کردن - مہلت
و اختیار دادن -
ریو - مکر و حیلہ و تزویر

باب زای معجمہ تازی سے

زال - پیر فرتوت
زاد بوم - وطن اصلی -
زابل - نام ولایت سیستان
زاولستان - بابدال ہای
از بای موحدہ ولایت آباد
اجداد رستم پہلوان -
زبان آور - شاعر و فصیح
زبان آوری - طلاقت
لسانی -
زبان دان - سخنور -
زجر - ترسانیدن از کار
باز داشتن -

زحل - نام ستارہ بر فلک ہفتم
زحمت - گزند و آزار دادن
زحف - شکستگی وزن نظم
زرق - حیلہ و مکر و دروغ و سالوس
زرع - کشت -
زرہ - جامۂ آہنی کہ بروز جنگ پوشند
زراف - شترگاو جانوری
زر مغربی - زر خالص -
زرود - بیابانی ریگستانی در راہ مکہ
زغن - ہندی چیل جانور
زقوم - ہندی تھوہر
زلل - لغزیدن مراد خطا و جرم

زمرہ - گروہ -
زمی - مختصر زمین -
زنہار - مخفف زنہار امان
زندانی - قیدی
زنخدان بجیب فرو بردن
کنایہ از مراقبہ کردن -
زنبیل - انبان درویشان
زنگبار - ملک زنگیان
زوال اختر - طالع بد -
روزگار شمردن - ای زمانہ
معدود زندگانی کردن -
زورق - کشتی کوچک -

زہ - چلہ کمان -
زہر در کام - کنایہ از تلخکام -
زہی - کلمہ استعجاب بمعنی خوشا
زہرہ - تلخہ مراد قوت قدرت
زی - جامہ و صورت و ہیئت
و طرف -
زیرک - عاقل -
زیر لب گفتن - کنایہ از آہستہ
گفتن -
زیان - نقصان -
زیر - بیا معروف تار رباب یک آواز
زیت - روغن زیتون -

باب زای معجمہ فارسی سے

ژاژ خایی - بیہودہ گو ژالہ - تگرگ ہندی اولا	ژخ - ہندی ستہ ژرف - عمیق -	ژندہ - خرقۂ کہنہ ژند - نام کتاب زردشت	ژوبین - نیزۂ کوچک ہندی برچھی ژولیدہ - پریشان -

باب سین مہملہ

سالک - روندہ راہ خدا
سال بیت الحرام - کنایہ از
رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
سادہ روی - امرد کنایہ
از معشوق -
سامان - قدر و اندازہ
ساحل - لب دریا -
سایہ افگندن - شفقت کردن
سالوس - مکر و فریب -
سانگین - قدح و پیالۂ بزرگ
ساطور - کارد بزرگ
سام - نام جد رستم پہلوان
ساربان - بمعنی ساربان
باباں الف بواو بدل وجہ
ساج - نام درختی خوش سیاہ
سبیل - بیاوہ گفتار بضلالت
در انجامد
سبق بردن - پیشی گرفتن
سبک - بمعنی شتاب
سبو - بمعنی مٹکا
سبلت - بروت ہندی مونچھ

سبیل کردن - وقف کردن
دنیا را بمعنی جاری کردن
سبابہ - انگشت شہادت
سپاحت - شناوری -
سپوختن - بسوزیدن
چیزی را بزور در چیزی فرو بردن
سپاہان - نام شہری در فارس
سطبر - سخت و قوی تنگ
ستیزندہ - جنگ جو
ستیز - جنگ و خشم
سجل - قبالۂ شرعی و حمیلہ نامہ
سجادہ - جای نماز
سحبان - نام مردی بزرگ اوصاف
در فصاحت ضرب المثل
سخن گون - کلام -
سخن سنج - شاعر و سخن آرا
سخن چین - چغل خور غیبت
سدرہ - درخت کنار و سدرۃ المنتہی
نام مقام جبرئیل بر آسمان ہفتم
سرشت - طبیعت
سر انداختن - کنایہ از عاجزی

و فروتنی کردن -
سرتافتن - پیچیدن و نافرمانی کردن
سراپردہ - بارگاہ بادشاہان
سرگشتہ - سرگردان -
سریر - تخت شاہی
سیرت - خوی و روش
سرسبز - کنایہ از سرخروئی در کار
سر - خیال -
سرپنجہ - ظالم و زبردست
سر دست افشاندن - کنایہ
غضب و خشم کردن -
سروش - فرشتۂ غیب
سر دست پنجۂ دست کنایہ
از زور طاقت -
سرگذشت - احوال
سرآمد - سردار -
سر بر خط نہادن - اطاعت کردن
سرہنگ - سردار پیشرو لشکر
سرزنش - ملامت -
سر برزدن - برآمدن
شستن از مرض کنایہ از

صحت یافتن -
سر صالحان - مراد خطیب مسجد
سراسیمہ - پریشان -
سراویل - کھلی پاجامہ ازار شلوار
سبغہ - فریفتہ و چیزی چرب
مراد مسخرہ -
سفرہ - بالضم دستار خوان
و توشہ دان سازند و بالفتح
در استعمال بسبب کراہت النفاس
سفید - مراد روشن
سفیہ - نادان -
سفلہ - کمینہ -
سفال - ظرف آوند گلی
سقلاب - نام ولایتی از روم
سقمونیا - دوائے کہ محمودہ گویند
سقط - زبون و بد -
سقف - بام -
سقای نیل - کنایہ از ابر
سگالیدن - اندیشہ کردن
سلیم - سادہ گویند -
سلم - نردبان -

سمن - گلی سفید خوشبودار
سماط - دستار خوان کہ بروے طعام کشند -
سمندر - جانوریست کہ در آتش پیدا شود -
سمرقند - شہری در توران
سمیل - گل در آب آمیختہ
سمک - ماہی -
سمر - افسانہ -
سنگ ترازو - بہندی باٹ

سندان - بہندی نہائی آہنگران
سنگین دل - بی رحم
سنگلاخ - زمین سخت -
سند باد - نام کتابست در نصاب از حکیم ازرقی -
سنین - جمع سن بمعنے سال
سوفار - دہنہ تیر شست
سودا - شوریدگی -
سوگوار - ماتم زدہ -
سومنات - نام بت خانہ در شہر گجرات -

سہمگین - ہولناک -
سہیل - نام ستارہ کہ از یمان سر طلوع کند -
سیمرغ - طائری کہ عنقا گویندش -
سیہ چال - تاریک ز آب
سیر گم - منزلیکہ در راہ نباشد
سیاح - سیر کنندہ
سیاست - پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت

سیر - بہندی لہسن و کنایہ از نفرت -
سیہ کار - گنہگار -
سیکی - شراب مثلث
سیستان - شہر اقامت رستم پہلوان -
سیہ - غلام -
سیاحت - سیر جہان گردی و رفتن بر زمین -

باب شین منقوطہ

شاہ لشکر - سردار فوج
شاہ پور - مردی عالم و نقاش کہ میانجی بود در وصلت خسرو و شیرین و نام بادشاہی
شاہد - معشوق و گواہ
شام - مراد طعام شام
شاطر - چالاک و شوخ - و بیباک -
شانہ - بہندی کنگھی
شب زندہ دار - شب بیدار
شبان - چوپان
شبخون و شبیخون تاختن شب

شبلی - نام عارفی -
شب رو - دزد و عیار
شبستان - خانہ شب باشی
شخ - مخفف شاخ
شست - سوفار تیر -
شغال - بہندی گیدر جانور
شغاد - نام برادر رستم
شقاوت - بد بختی
شقائق - گل لالہ
شکیب - صبر -
شکوہ - بزرگی و مہابت و ہیبت
شکر لب - خوش آواز

شگفت - عجب و نادر
شل - بی دست و پا از کار بیکار
شمشاد - درختی از قسم سرو
شمہ - اندک و پارہ
شنعت - زشتی و بدگوئی
شنا - آب تازی
شنگ - شوخ و خود راے
شوخ - بیباک -
شور بر آمدن - کنایہ از عاجز و گریان
شوکت - سخت محکم شدن و جنگ
شور طلب - غلبہ خوشی
شورہ بوم - زمین ناقص نمکین

شوریدہ - مستانہ -
شہریار - حاکم -
شہوت پرست - بدکار زانی
شہر بند - مکان محبس شاہزادگان اندر قلعہ و زندان -
شیرویہ - نام پسر خسرو پرویز
شید - زرق و سالوس
شیاد - مکار
شیب - مخفف نشیب و بہم اما شاب بمعنی جوان و نیز شیب بمعنے پیری -
شیوہ - طور و قسم

باب صاد مہملہ

صائم الدہر آنکہ تمام سال روزہ دارد
صاحب خیر کنایہ از ایلچی
صدر ۔ بالانشین
صد خجند ۔ رئیس خجند
صدف ۔ گوش ماہے بھندی سیپی

صدق ۔ راستی
صلا ۔ آواز بطعام خورانیدن
صلب ۔ پشت
صلب سنگ پشت سنگ یا سنگ سخت
صتم کر بھندی بہرا

صنعا ۔ نام شہر تختگاہ یمن
صنوبر ۔ سرو کوہی
صنع ۔ کاریگرے
صنم ۔ بمعنی بت و در محاورہ فارسیان بر معشوق اطلاق کنند

صنعان ۔ بالفتح نام بزرگی کہ ہفت صد مرید داشت
صور ۔ شاخ و آنچہ اسرافیل فرشتہ بروز حشر بروے دمد
صوم ۔ روزہ
صیت ۔ آواز بلند

باب ضاد معجمہ

ضراعت ۔ زاری و عاجزی
ضعف ۔ دوچندان
ضلال ۔ گمراہی
ضیف ۔ مہمان ۔

باب طاے مہملہ

طاعت ۔ عبادت
طہ و یس نام دو سورہ قرآنی
طاق بنای خمیدہ و ایوان
طامار ۔ سخنان بلند براے اظہار شیخت ۔
طاوس ۔ جانوری مشہور کہ رقص و جلوہ دارد

طارم ۔ بام و سقف
طبل ۔ نقارہ
طبعی ذاتی و خلقی ۔
طبقری ۔ نام جدہ و مقام
طرب ۔ شادی ۔
طریف ۔ طرفہ و نادر
طشت معروف معرب تست

طعنہ ۔ سرزنش
طغول ۔ نام شاہی از سلجوقیان
طفیل ۔ مہمان ناخواندہ
طلعت ۔ دیدار و رو
طلسم صورتیکہ بر سر گنج سازد
طمع ۔ آز
طناب ۔ رسن

طنین ۔ آواز پرکس و پشہ
طور ۔ نام کوہی کہ موسیٰ با پروردگار ہم کلام بودی
طوفان غلبہ آب کہ بہر چیز رابپو شد
طیرہ ۔ قہر و خشم ۔
طی ۔ نام قبیلہ کہ حاتم از و بود
طیبت ۔ خوش طبیعی

باب ظاے معجمہ

ظفر ۔ فتح یابی
ظل ۔ سایہ و پناہ
ظن ۔ گمان
ظئر ۔ دایہ کہ بچہ غیر را شیر دہد

باب عین مہملہ

عافیت ۔ تندرستی
عارض ۔ رخسار

عار ۔ ننگ و شرم
عاصی ۔ نافرمان

عامی ۔ ناخواندہ ۔
عاج ۔ دندان فیل

عبقری ۔ بساط گران بہا
عنب ۔ انار عناب ۔

عجم - غیر عرب
عجب - تکبر و غرور
عذاب الحریق - عذاب خشکی آتش -
عذرا - دختر و زن بکر دوشیزه و نوشته -
عرصه - میدان -
عرب - مردم تازی و اسم نام شهری و دریاسی -
عرائس - کنایه از دریا عموماً و نام شهری خصوصاً -
عروس - زن و مرد نا کتخدا
عرین - بیشه شیر -
عریان - برهنه
عزیز - توانا و ارجمند -

لقب پادشاه مصر
عزازیل - نام شیطان
عزب - مرد بی زن
عزم - آهنگ
عزی - نام بت یا نام بتی که بنی غطفان می پرستیدند
عز - عزت -
عسس - جمع عاسّ بمعنی شحنه و پاسبان و بجای مفرد مستعمل -
عشق - فرط محبت و ربط
عصیان - نافرمانی کردن
عصار - هندی تیلی -
عضو - اندام
عضد - نام عضد الدوله دیلمی

پادشاه شیراز
عطسه - هندی چهینک
عظام - استخوانها -
عفیف - پارسا -
عفو - بخشش
عقوبت - عذاب -
علم - مراد حقیقت حال
علف - گیاه -
علم افگندن - مقابله کردن
علم نجوم - علم دریافت احوال ستارگان
عمل - کار و عهده
عمل برکن - کنایه از معزول
عمان - نام بلده در شام
عمیق - مراد از گهیر

عنان - لگام
عنان پیچیدن و عنان تافتن - کنایه از عاجز شدن و هم رو گردانیدن -
عنکبوت - کرم مگس گیر هندی مکڑی
عنف - ضد نرمی -
عنصری - نام شاعری -
عوج - نام مردی دراز قامت
عود - هندی اگر -
عهد الست - روز میثاق
عیال - اولاد فرزندان
عیوق - نام ستاره بر کناره کهکشان -
عیار - زیرک عالم گرد
عیبه - زنبیل چرمی -

باب غین معجمه

غازی - جن باز هندی نٹ
غبار - گرد و مراد رنج -
غدر - بی وفائی
غدیر - تالاب
غریب - مسافر
غریدن - آواز بلند کردن دیو و اژدها و

غریق - بآب فرو رفته
غراب - زاغ سیاه و نوعی از کشتی
غریو - شور و غوغا -
غرب - فرو نشستن
غزنین - نام شهری پایتخت سلطان محمود
غزا - جنگ با کفار -

غش - خیانت -
غضب - خشم -
غلطاق - کرته -
غماز - چغلخور
غنی - بی پروا
غنچه - بجیم تازی بمعنی گرد شده

و غنچه ناشگفته را بسبب گرد آمدگی آن نوشته که برگ ها را گرد آورده -
غور - نام ولایتی غربی قندهار
غوز - قعر و تک هر چیز -
غول - دیو بیابانی -

باب فا

فائق - ظاهر

فانید - قند سفید نوعی از حلوا

فام - رنگ

فاریاب - شهری از ترکستان

فال - شگون
فاسق - گنہگار
فتراک - تسمہ و دوال پیش و پس زین اسپ کہ شکار بندد گویند
فتوی - حکم شرعی
فتنہ - شر و فساد
فرسنگ - مسافت سہ میل
فرو ماندگان - عاجزان
فرس - بمعنی اسپ
فراتر - پیشتر
فروغ - روشنی و تاب
فرع - شاخ

فرخ - مبارک
فریدون - نام بادشاہی کیانی
فرخندہ - مبارک
فرجام - انجام
فرامش - مخفف فراموش
فرسودن - کاہیدن
فرزانہ - دانشمند
فر - شان و شوکت
فرمان دہ - حاکم و بادشاہ
فرزین - نام مہرۂ شطرنج
فردوسی - نام شاعری مصنف شاہنامہ ساکن شہر طوس

فرج - کشادگی
فرس کشتن - مراد کمال جہد نمودن
فرح - شادی
فرقدین - نام دو ستارہ قطب شمالی
فراز - پیش
فرتوت - معمر و کہن سال و پیر خرف
فرسودہ روزگار - تجربہ کار زمانہ
فرفتہ - مخفف فریفتہ
فردا - روز آیندہ
فسان - نوعی از سنگ کہ بدان شمشیر تیز کنند

فضاحت - رسوائی
فضیلت - بزرگی و بلندی درجہ
فگار - زخمی
فلفل - مرچ
فندق - نام میوہ گرد سر
فور - جوشیدن دیگ و لفظ فغفور بانضمام یاے موحدہ ساختہ و حال باستعمال آمدہ
فیروزہ - نام گوہری نیلگون
فیلسوف - حکیم زیرک و دانا
فید - منزلی در راہ مکہ

باب قاف

قاف - کوہ گرد اگرد عالم
قارون - نام مردے کہ چہل خانہ گنج داشت
قامت - قد و بالا
قبول - پذیرفتن
قباہ - ہمان قبا جامہ
قحبہ - بدکار
قحط سالی - خشک سالی
قدر - منزلت و رتبہ

قدوم - پیش آمدن
قربان - کمانخانہ
قزل ارسلان بمعنی امیر بزرگ
قصاص - کشتن کسے را بعوض خون کسے
قضا - حکم اجمالی خدا
قفا - پس گردن
قفس و قفص - پنجرہ
قفا خوردن - سیلی خوردن

قلم - بر چیزی کشیدن - محو کردن آن شے
قلعہ - معروف و دژ
قلب - مراد فوج میانہ
قلتبان - مرد دیوث
قلم در سیاہی نہادن کنایہ قلم بر سخن کسی کشیدن
قلندر - رند بے باک
قلم زن - نویسندہ

قلہ - سر کوہ و بلندی آن
قم - صیغۂ امر بمعنی برخیز
قناعت - راضی شدن بر مقسوم
قنطار - پوست گاو پر از زر
قندیل - آنچہ برائے روشنی آویزند
قوس قزح - بشکل کمان و رنگا رنگ
قیدبند - نام قلعہ
قیاس - اندازہ فکر میان دو چیز

باب کاف تازی

کاخ ۔ قصر و کوشک
کام ۔ مقصد و مراد حلق ۔
کاروان ۔ قافلہ
کاردان ۔ مراد عاقل ۔
کاربستن ۔ عمل کردن ۔
کارزار ۔ جنگ ۔
کالیوہ ۔ دیوانہ مزاج و کر
کار بدست کسی بودن کنایہ
از اہل خدمت بودن ۔
کبک ۔ ہندی چکور ۔
کبریا ۔ بزرگ پنداشت
کتم ۔ پوشیدن ۔
کتف ۔ شانہ
کُتّاب ۔ مکتب و دبستان ۔
کحل ۔ بمعنے سرمہ ۔

کِرمان ۔ نام شہر و نیز جمع کرم
کہ ہندی کیڑا گویند
کرد ۔ نام قومی از صحرا نشینان
کردگار ۔ خدای تعالیٰ
کرم پیلہ ۔ کرم ابریشم
کرمک شب تاب و شب افروز
ہندی جگنو کیڑا ۔
کرکس ۔ ہندی گدھ جانور
کرہ ۔ بچہ شتر و اسپ
کرّوبیان ۔ ملایک مقرب
کژ ترازو ۔ کنایہ از بد معاملہ
کسریٰ ۔ معرب خسرو لقب نوشیروان
کسوت ۔ لباس ۔
کشوفان ۔ کشائیدن ۔
کشور ۔ اقلیم

کشیش ۔ عالم مجوس
کعب ۔ شتالنگ ۔
کفن ۔ جامہ مردہ
کفاف ۔ روزی روزگذار
کلک ۔ قلم ۔
کلبہ ۔ خانۂ تاریک و تنگ و
دکان را نیز گویند ۔
کُلہ ۔ مخفف کلاہ
کِلّہ ۔ پردۂ تنگ نع پشہ و مگس
کلوخ ۔ ہندی ڈھیلہ
کلاغ ۔ زاغ سیاہ دشتی
کمر بستن ۔ مستعد و آمادہ شدن
بکاری ۔
کم خویش گرفتن ۔ خود را
معدوم ساختن

کُنّہ ۔ چیز نہایت باریک و حقیقت شی
کنار ۔ آغوش ۔
کنیزک ۔ جاریہ ہندی لونڈی
کنجشک ۔ عصفور ہندی چڑیا
کنشت ۔ بتخانہ ۔
کوتاہ بین ۔ نا عاقبت اندیش
کوئی ۔ بمعنی راہ فراخ و محلہ ۔
کوس ۔ نقارہ ۔
کہتر ۔ خرد تر ۔
کہربا ۔ مخفف کاہ ربا صمغی معروف
کیش ۔ ترکش تیر و نام جزیرہ فارس
کیوان ۔ نام ستارہ و کنایہ از بلندی
کید ۔ مکر و فریب ۔
کینہ توز ۔ کینہ کش ۔
کیلہ و کیل پیمانہ ۔

باب کاف فارسی

گاز ۔ مقراض
گازرون ۔ نام مقام
گبر ۔ قوم آتش پرست
گداشی شب کوک ۔ گدای
شب گرد ۔
گروہی باتش برون آب نیل
مراد گروہ فرعون کہ در دریای
نیل غرق شدند ۔

گرم راندن کنایہ از شتابی کردن
گرد برآوردن پامال نابود
ساختن ۔
گردن پیچیدن انکار کردن
گرمابہ و گرماوا ۔ حمام
گریز پالہ گراز بمعنے خوک دشتی
و مرد شجاع ۔
گربز ۔ مکار و محیل ۔

گربہ ۔ سنور ہندی بلی جانور
گرگین ۔ نام پہلوان ایرانی
گرہ ۔ بر سر چیزی زدن موقوف
کردن آن چیز
گرائیدن ۔ میل کردن
گرد بالش ۔ تکیہ خرد مدور
گردن ۔ بمعنی شجاع قوی
گرفتن ۔ فرض کردن

گردگان ۔ ہندی اخروٹ
گز ۔ ہندی جھاؤ درخت
گزاف و گزافہ ۔ چیزی
بیگمان و تخمین گفتن
گژدم ۔ عقرب ہندی بچھو
گسلانیدن ۔ بریدن ۔
گفتار ۔ بمعنی تقریر ۔
گلیم ۔ ہندی کمل

گلفام - گلرنگ
گم کردن - ضائع کردن -
گنج قارون - اینجا کنایہ
از گنج عرفان -
گنجہ شہری ما بین تبریز و شروان

گومی - بودن غالب آمدن
گوش نہادن کنایہ از دیدن
و نگاہ داشتن و متوجہ شدن
گوشیا لقب حکیمی [illegible]
گو - مخفف گاو

گوپال - گرز [illegible]
و چوبین و غیرہ نام مبارزے
گوا - مخفف گواہ
گیتی - عالم و دنیا -
گیلان - نام ملکے -

و ہم و سے
گیدی - مرکب از گید بمعنی
[illegible] و یای نسبت و مراد
مردی کہ رجولیت و غیرت
نداشتہ باشد -

باب لام

لالا - روشن -
لا احصی - احاطہ کردن [illegible]
لا اشارہ بکلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ
محمد رسول اللہ
لات - نام بتی [illegible]
لا ابالی [illegible]
فارسی [illegible]
[illegible] مستعمل
لاجرم - ناچار -
لانہ - آشیانہ و خانہ زنبور -

لاغ - ہزل و ظرافت
لا و نعم - کلمہ نفی و ایجاب
بمعنے انکار و اقرار
لاحول کنایہ از تیزی و بیزاری
از کارے
لبس پوشیدن جامہ و پوشش
لت انبان [illegible]
لحن - آواز خوش و خوشخوانی
لحد - شگاف گور -
لشکری - سپاہی -

لطیف - مہربان -
لطف - باریک بینی
لطف - احسان نکوئی
لعبت چیزیکہ بدان بازی
کنند و [illegible]
دختران مے بازند
لگد زدن - پا
زدن -
لم و لا نسلم - در فارسی
بمعنے سبب پرسی و حجت

و اعتراض مستعمل
لولو - مروارید بزرگ
لولاک - اگر نبودی تو
لوس - تملق
و چرب زبانی
[illegible] یقین
لوم - ملامت کردن -
لہو و لعب - بازے
لئیم - کسیکہ زر خود خوردہ نتواند
لین - نرم -

باب میم

ماجرا - چیز گذشتہ [illegible]
ماہیت - حقیقت
[illegible] بمعنی [illegible]
مامون رشید پسر ہارون رشید
نام بادشاہی از خلفای عباسی
ماوی - جای بازگشت -
متاع - [illegible] -

مجیب - قبول کنندہ
مجال - بمعنی قوت مستعمل
مجرم - گنہگار
محیط - درگیرندہ
محامد - خوبیہا -
محال - نابودنی -
محتسب محاسب حاکم

محمود - ستودہ -
محفل نام و ننگ کنایہ از ذات
محترم - بزرگ و حرمت داشتہ شدہ
محک - ہندی کسوٹی
مخلص دوست بی ریا
مخنث - حیز
مدحت - ستودن -

مدح - تعریف -
مدام - ہمیشہ -
مدبر - تدبیر کنندہ و واضع قانون
مدبر - بدبخت صاحب ادبار
مدین نام شہری ہست نزدیک مصر
مدغم - پیوستہ -
مرکب - اسب -

مرز - سرزمین -
مروت - مردانگی -
مرتفع - بلند -
مرغزار - سبزه زار -
مرعی - چراگاه -
مرغ سحر - مراد بلبل قمری
و خروس وغیره -
مرفوع - بلند برداشته شده
مرائی - ریاکار و مکار
مرقع - خرقه -
مرفق - آرنج ہندی کہنی
مرغز - نام موضعی
مرداد - نام ماه ہندی بھادون
مرحبا - آفرین و شاباش
مرو - قصبه در ایران -
مرصع - ہندی جڑاؤ
مزجات - اندک و قلیل
مستغنی - بی پروا
مستور - پوشیده -
مستظهر - پشت پناه
مستقیم - راست و قائم
مستکبر - بهادر و مغرور
مستسقی - صاحب مرض استسقا
که از آب سیر نشود -
مسام - سوراخهای بن مو

مستجاب - قبول -
مسمار - میخ آهنی
مسلّم - درست -
مستمع - شنونده
مسلّط - غالب -
مشت - کنایه از مقدار قلیل
مشرف - صاحب دیوان
یعنی کچهری -
مشقت - رنج و سختی کشیدن
مشت زن - کنایه از زورآور
و پهلوان -
مشتغل - بکار و شونده
مشعبد - بازی گر
مصاف - جنگ و نبردگاه
مصقل - آلۀ زنگ زدودن
مضطرب - سراسیمه
مطبخ - باورچی خانه
مطران - حاکم ترسایان
مظالم جمع مظلمه گناه
معجزه - خرق عادات که
پیغمبران خصم را بدان عاجز کنند
معطر - خوشبو کرده شده
معمور - آباد -
معروف کرخی نام مرد خدا رسیده
معمار - آباد کننده

معطل - بیکار -
معلم - طراز کننده جامه
معرّف - کنایه از چوبدار
مغفر - خود -
مغیلان - ہندی ببول درخت
مغ - قوم آتش پرست
مغلول - طوق کرده شده
مغاک - گو ژرف
مفلس - تنگدست بی زر
مقر - قرارگاه -
مقبل - صاحب اقبال
مقصوره - حجره -
مقل گرز و عمود و صمغی
مکافات - پاداش -
مکان - کنایه از مرتبه
مکلل - زر بافته -
ملت - دین و مذهب
ملک - فرشته
ملامت - سرزنش
ملخ - ہندی ٹڈی
ملازم - پیوستگی کننده و همیشه
باشنده بجای و بدین سبب نوکر را گویند
مل - شراب -
ملک صالح نام بادشاه ملک شام
مملکت - سلطنت -

منی - خودی -
منشور - فرمان -
مناجات - باهم گفتن مراد دعا
منزل - فرودگاه -
منعم - مالدار
منجل - نیزه فراخ جراحت دار
منازل - مراد مراتب
منزلت - مرتبت و جاه
منغّص - مکدر و تیره -
منّ - احسان -
منازای - غرور و فخر مکن
منّاع - بسیار منع کننده
منظر - دیدار -
مناخ - جای خوابانیدن شتران
منقار - نول مرغ
منجلی - روشن کشاده
منات - نام بتی
منسوج - مراد از بافت
مناخر - سوراخهای بینی
مؤید - حکیم دانشمند
موش کور - ہندی چھچھوندر
موسی - باستعاره و نبی [illegible]
مهیا - آماده
مهبط - جای فرود آمدن
مهان - بزرگان -

مهتر - سردار
مهد - گهواره -
مهل - نهی از هلیدن بمعنی گذاشتن
مهمانسرای - لنگرخانه

مهر - کابین -
مهیل - هولناک -
مهره پشت - پاره استخوان پشت
میان دو عید - مراد ماه ذیقعده

میل بطرفی - خمیدن مراد دو خواهش
میل - نشانیکه برای شناخت وسنگ نصب کنند
میان بستن - کنایه از مستعد شدن

میراجل - مراد پادشاه جلیل
میغ - ابر و سحاب
میرزه - زیرجامه وشلوار وفوطه
مینو - بهشت -

باب نون

نام بردار - نامور -
ناظر - داروغه کنایه از جاسوس وهرکاره
ناز - ضد نیاز
ناحیت - سو وجا وطرف
نان بستن - نان پختن
ناورد - جنگ وکارزار
ناخوب کردن - بد کردن
ناگفته دان - مراد عالم الغیب
ناله - آواز سوز دل
ناح - آواز نوحه
نارک - قسمی تیر کوچک
ناطور - نگهبان زراعت وباغ
ناموس - عزت -
ناخلف - ناشایسته
نبیذ - شراب خرما -
نحاس - مس
نخست - اوّل وآغاز
نخل - خرمابن -

نخجیر - شکار -
نذیر - ترساننده از عذاب دوزخ
نرگس - نام گل وکنایه از چشم محبوب
نره دیو - دیو سخت زبردست
نزع روان - جان کندن
نزل - مهمانی -
نزار - لاغر
نژاد - نسل واصل
نسق - روش وطرز
نسخه - نوشته وکتاب
نشاپور - مقصور نیشاپور شهری
نشاط - از پشت راندن کنایه از جماع
نصیب - حصه بهره -
نصیر - مددگار -
نطفه - آب منی -
نطق - گویائی -
نطع - بساط چرمین
نظیر - مانند ومثل
نظر داشتن - عاشق شدن

نظامیه - نام مقامی
نعم - آری
نعره - آواز شوق
نغز - خوب ونادر
نفرین - دعای بد
نفیر - ناله وفریاد -
نفس - دم
نفخه - یکبار دمیدن -
نفس امّاره - نفس حکم کننده بدی
نقاب - روی بند -
نکته - سخن باریک -
نکوهیده - ناپسندیده مذموم العقل
نکوهش - سرزنش وبدگوئی
نگون - واژگون -
نمط - طریقه وطور
نمدزین - خوگیر اسپ -
نوشتن - پیچیدن نوردیدن
نوشین روان - نوشیروان ونوشروان پادشاهی عادل

نوشین - شیرین -
نوم - خواب -
نوخاسته - جوان نوآموز ناتجربه کار
نوا - جمعیت سامان فرزند وفرزندزاده وخسته خرما
نوال - بخشش -
نواخانه - بندیخانه -
نوع - قسم -
نوشدارو - تریاک وپادزهر
نهاد - سرشت وخلقت -
نهیب - ترس وزیان
نیاز - عاجزی فروتنی
نبرد - زور وطاقت -
نیّت - عزم -
نیایش - دعا بتضرع کردن
نیوشیدن - شنیدن -
نیک محضر - نیک ذات
نیسان - ماه هفتم سال رومیان
نیران - جمع نار آتش -

باب واو

وادی - صحرا	وحل - گل ولای	ورا - خلق	وشاق بمعنے خدمتگار و غا
وام - قرض	وخش - شہرے اندولایت بدخشان	ورزیدن عمل کردن و اختیار نمودن	وقود - ہیزم ریزہ
واثق - استوار	ورطہ - گرداب	ورع - تقوی	وقید - ریزہ ہیزم
وجود - ہستی		وسواس - اندیشہ	

باب ہاے ہوز

ہامون - دشت و صحرا	ہژبر - شیر ببر	ہمای مرغ معروف کہ سایہ اش مبارک بود	ہودج - معرب مودہ عماری
ہاتف - فرشتہ کہ از عالم غیب آواز دہد	ہش - مخفف ہوش	ہمباز - شریک	ہیکل - پیکر و صورت و جثہ
ہجوع - بخواب رفتن	ہلا - در غلانیدن و آگاہیدن	ہم کاسہ - دوست	ہیبت - ترسانیدن
ہرمز - نام پسر نوشیروان	ہل من مزید -	ہمخانہ - زوجہ	ہیجا - جنگ
ہرم - سخت پیر	ہمایون - خجستہ مبارک	ہنگام ہنگامہ وقت و مجمع مردم	ہیزم - چوب سوختنی
ہرچہ ہست - مرکب مرا دمال است	ہمانا - تحقیق - مانا پندار	ہول - ترس و خوف	ہیہات - کنایہ از افسوس
ہراس - خوف	ہمت - قصد و آہنگ	ہوشمند - صاحب ہوش	ہیمون - شتر و اسپ
ہزیمت - شکست	ہمتا - ہمزاد و نظیر		ہین - کلمہ تنبیہ و زجر

باب یای مثناة تحتانی

یاور - مددگار	یثرب - نام مدینہ منورہ	یکرہ - تمام	یم - دریا
یاجوج - قومی	ید - دست	یکسر - تمام	یونس - نام نبی علیہ السلام کہ ماہی ایشانرا فرو بردہ بود
یادگار - نشان یاد دہ	یدین - ہر دو دست	یکران توسن اسپ اصیل و نجیب	یوز - ہندی چیتا جانور
یاوہ گوئی - بیہودہ گوئی	یزک - جمعی قلیل کہ پیش پیش لشکر روند کہ قراول گویندش	یل - پہلوان	یہودا - نام برادر کلان حضرت یوسف نبی علیہ السلام
یارا - طاقت و حوصلہ	یغما - تاراج	یلدا - شب تاریک	یہود - جمع یہودی یعنی جہودان
یارستن - توانستن	یک سوارہ - تنہا	یمن - نام ملک	
یتیم - طفل بے پدر		یمان - ہمان یمن ملک	

ترجمہ اشعار یا جزو اشعار عربی زبان مسطور در بوستان

شعر

كريم السجايا جميل الشيم ۴ — نبي البرايا شفيع الامم

بزرگ خوہا نیکو عادتہا — نبی خلائق سفارش خواہ گردہای مردم

ایضاً

قطوبى لباب كبيت العتيق ۵ — حواليه من كل فج عميق

پس خوشاحال بارگاہ راکہ مانند خانہ کعبہ امن خلائق است — کہ باطراف وے میایند مردمان از راہ دور و دراز

جزو شعر

ومن دق باب الكريم انفتح — أحسن الى من اسا

دکسیکہ بکوفت دروازہ مرد کریم راکشادہ شد آن دروازہ — نیکے کن بکسیکہ بدی کرد باتو

فقل ان هذا اليوم عسير — فبئس القرين

پس بگو بدرستیکہ این روز ہر آئینہ روز سختیست — پس بدست ہمنشین و مصاحب

الليل يغشى النهار — تبت يدا

شب مے پوشد روز روشن را — ہلاک باد ہر دو دست

خذ ما صفا

بگیر آنچہ صاف دلی در وبود

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ کہ سالہ فرہنگ بوستان مدونہ مفخر زمن جناب مولانا سید ابن حسن صاحب دیرینہ ملازم مطبع اودھ اخبار کہ سابق ازین در مطبع اودھ اخبار مملوکہ عالیجناب منشی نولکشور صاحب سی۔ آئی۔ ای منطبع شدہ بود اکنون بماہ جون ۱۹۰۹ء در شاخ مطبع موصوف واقع کانپور بار اول بحلیہ طبع محلی گردید۔

قطعۂ تاریخ طبع سابق و طبع جدید فرہنگ ہذا از طبع نقاد مورخ کامل جناب منشی بھگوان دیال صاحب عاقل سلمہ اللہ العادل ایجنٹ مطبع ہذا

تالیف نمود سید ابن حسن	فرہنگ بوستان کہ خوش آہنگیست	شد طبع برای سال طبعش عاقل	گفتم چو جدید دلنشین فرہنگیست ۱۲۹۸

قطعۂ دیگر طبع جدید

طبع گردید بس حسین فرہنگے	از ابن حسن چو بہترین فرہنگے	عاقل بنوشت مصرع تاریخش	بہجت انگیز دلنشین فرہنگے ۱۳۲۷ھ